

„LÉTTÉ FORMÁLT ÉLET”

Otthonirodalom Erdélyben – tegnap és ma

„Legyen ez, a szociográfia írói műfajáról értekező munka is irányítva a szociografikus művek igazságának a felfedezéséhez.”

■ Aki ismeri Cseke Péter életútját, munkásságát, az tudja, hogy abban megkülönböztetett helye van az újságírásnak, pontosabban a népi élet rejtelmait, mozzanatokat és gyümölcseit feltáró riporteri elkötelezettségnek, a *Falvak Dolgozó Népe*nél eltöltött több évtizedes szolgálatnak, lehetőségnek. A tevékenységét közelebbről követő pályatárs azt is tudja, hogy nemcsak művelte – mind magasabb és elmélyültebb szinten, tartalmi határait egyre szélesebb horizontokra kiterjedően –, hanem kutatta is annak műfaji titkait, lehetőségeit. Írásaival nemcsak informálta olvasóit, felhívta figyelmüket a munka és az alkotás, a közösségért végzett elkötelezett szolgálat értékeire és népi/nemzeti hagyományainkra, hanem távlatokat tárt eléjük a szellemi önépítés irányába, azaz formálta is gondolkodásukat. Önálló riportköteteit megelőzően, a *Korunk* 1974. évi 4–5. számában, *Egy valóságfeltáró műfaj teherbírása* címmel megjelent tanulmányában elméletileg is megalapozta azt a szolgálatot, amelynek oly elkötelezett munkása lett – a valósághű ábrázolástól kiindulva jutott el az otthonirodalom szociografikus műveléséig, sőt annál is tovább: újságíró nemzedékek képzéséig. Többlepcsős folyamat volt, az előbb említett hetilaptól a *Korunk* szerkesztőségén át, az egyetemi katedráig terjedően.

Hosszan sorolhatnánk az utóbbi évtizedek könyvtermését, amely Cseke Péter alkotóműhelyében született s jelent meg Magyarországon és itthon. A kör szubjektív szűkítése révén az utóbbi öt esztendőben Erdélyben megjelent és ott leginkább hozzáférhető két kötetre szorítkozom: *Örökhagyók, értékvédők* (Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2016), *Örtüzeink parazsa* (Polis Könyvkiadó, 2018).

Már a címük is jelzi, hogy hova, mily szellemi magasságokra jutott el – mind a tartalmi és minőségi megformálás, mind pedig a tér és idő értékhatárai tekintetében. Ismeretükben támad fel az olvasóban az érdeklődés: mily szellemi háttér az, amely ezek alapjául szolgál – az indítéktól a megvalósításig?

A feleletet maga adja meg legújabb, a Polis Könyvkiadónál megjelent kötetében (*Otthonirodalom. A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*. Polis Könyvkiadó, 2020). Szemléletét az idő, a gyakorlat körülményei formálták. Furcsamód, a szolgálkú cenzúra perzekutorai, a kék parolis szellemőrök zaklatásai is – a „csak azért is” reakció kiváltásával – hozzájárultak ahhoz, hogy új vizsgálódási területeket fedezzen fel magának. Kezére játszott a történelem kereké is: a hetvenes évek szemléletváltásán át vezetett az idő országútja a rendszerváltáshoz, és azon is túl. Kortársa és példaképe, Beke György kérdése – „szükség van-e még írói szociográfiára?” – nyomán fogadta el ő is az írói mű létrehozásának igazi értelmét: „a megszenvedett emberi igazság felajánlása a köz boldogulására”. S ezért bizony meg kellett küzdeni, el kellett sajátítani mindazt, ami a kiteljesedés kívánt szintjére vezet: az elméleti megalapozáshoz.

Cseke Péter ezt szolgálta az általa létre hívott újságíróképzésben, ezt teszi e kötettel is, melyet írásunk jellegé-
ként választott mondattal bocsát út-
jára: „Legyen ez a szociográfia műfa-
járól értekező munka iránytű a szoci-
ografikus művek igazságainak a felfe-
dezéséhez.”

Miként is indíthatná mással, mint az előzmények áttekintésével! Lévén, hogy kötete elsősorban a sajtó jövő-
dőbeli művelőinek a képzésére szol-
gál, elsőként is a sajtótörténet ismer-
etének a fontosságát hangsúlyozza. Visszaemlékszik a maga indulására, Balogh Edgár sajtókollégiumára, az elméleti és gyakorlati megalapozásra. Abból építkezve jut el a maga útján, immár az egyetemi katedra magassá-
gába oly, axiómaszerű következteté-
sekre, miszerint: „az újságírásban nem az »adatok mázsája« hordozza az igazságot, hanem a jól kiválasztott, esetlegességüktől és kétértelmű-
ségüktől megfosztott, önmagukon túlmutató tények”. A tájékoztatás
alapköveként a hiteles tájékoztatást, a jelenségek értelmezését, az esemé-
nyek háttérének mélyreható vizsgá-
latát jelöli meg, erre neveli hallgatóit. Az útravaló, az eligazodást szolgáló tanácsokon túl utal a rendszerváltás óta bekövetkezett változásokra, amelyek a sajtó orientálódását is meghatározzák: „akié a sajtó, a rádió, a televízió, azé a hatalom”. Az ebben való részvétel, feladatvállalás már nemcsak szemlélet, világnézeti beállítottság dolga, hanem a lelkiismereté is, az újságírói hivatásból, elhivatottsá-
gából fakadó, ahhoz kötődő írott és íratlan törvényeinek tiszteletben tartásáé is. Erdélyi újságíróként ajánlatos, sőt szükségzerű megalapozás a tényirodalom megjelenésének, térhódításának ismerete – mind az anyaországbeli, mind a hazai előzményeké, továbbá a műfaji-típológiai áttekin-
tés, melyre a múlt század harmincas évekből, valamint a hetvenes években újra felívelő szociográfiai alapve-

tésű, tényfeltáró újságírás bőséges áradata szolgálhat tanulsággul. Említ-
sük csak annak erdélyi vonatkozásait, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*, a *Korunk* köré csoportosulók kezdeményezéseit – az elméleti megalapozástól, a gyakorlati megvalósulásig. Irodalmi kisugárzása Balázs Ferenc *A rög alatt*, Böződi György *Székely bánja*, Tamási Áron *Szülföldem* című alkotásában ölt testet. Mennyire más indíttatás szülte a kommunista diktatúra alatti alkotásokat, amikor, a nemzetiségi elnyomás körülményei közepette – Beke György szavaival – a szociográfiai/tényfeltáró riport az „ahogy lehet” kalodájában „a szellemi ellenállás műfaja” lett, amint az irodalomnak is új szerepkört kellett felvállalnia: „természeténél fogva eleve *védekező irodalom*” lett, amely „a humánnumba és a nép életerejébe vetett hit fenntartására, a külső veszélyek elhárítására helyezte a hangsúlyt”.

A kibontakozás alapja a szociográfia történeti kutatás. Hisz az időbeliség – múlt, jelen jövő – hármas egységében a múlt jelenti a fundamentumot, amelyre építkezünk, amely szemléletmódunkat, cselekvéseink irányát meghatározza. A térbeliség pedig az „itt és most” parancsa szerint modellálja, irányítja lépteinket a jelen építéséhez. Cseke Péter kelet-közép-európai és erdélyi sajtótörténeti példák sokaságával hívja fel figyelmünket a hova és merre, a hogyan és miként jelzőoszlopaira, az előképzés sokágú ösvényeire. Elsőként is a korunkban eluralkodó hürdömpinggel szemben kibontakozó oknyomozó újságírás legelső kritériumára: a tények tiszteletére. Ugyanily követelmény az igazságos, hiteles tájékoztatás. De mindenekfölött való, a lépteinket, szavainkat irányító erkölcsi/etikai elvárás: az írástudó felelőssége és hivatástudata, az őszinteség morális kritériuma. Különösen fontos ez napjainkban, amikor a kommunikáció politikai harcok esz-

köze lett: „akié a sajtó, a rádió, a televízió, azé a hatalom”.

A küzdelem nem újleletű. Cseke Péter gondolatai igazolására a harmincas évekbe nyúl vissza. Hisz a tényirodalom, a szociográfia műfajteremtő korszakának mind az anyaországi, mind az erdélyi szálai e korba vezethetők vissza, itt támad új életre. Példázaikat, a magyarországi mintákon túl, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Korunk*, a *Hitel*, a *Termés* című folyóiratokból meríti, különös tekintettel a kisebbségi sorsból fakadó életszemlélet, megközelítési mód elvárásaiból eredő, ahhoz visszavezethető szándékának megfelelően. A folyamat új dimenziója volt az irodalmi tükröződés, például az *Erdélyi Helikon*ban kibontakozott *Vallani és vállalni* vita, az *Élet és irodalom* ankét. A kristályosodás folyamata fölött ott lebeghetett/lebegett a Kós Károly által megfogalmazott gondolat: „az író tudjon ne csak írni, de tudjon *igazat* írni”. Ha ezen elvárás, erkölcsi parancs kiteljesítésére keresünk példát, akkor – Cseke Péter kalauzolásával – ismételten Balázs Ferenc *A rög alatt*, Böződi György *Székely bánja*, Tamási Áron *Szülőföldem* című alkotásaiban találjuk meg a megvalósítás kiváló példáit: hiteles valóságképet, a humánumba és a nép életerejébe vetett hitet, a kisebbségi kérdések előtérbe állítását, az önerőből is megoldható kérdések nemzeti feladattá válását.

Mindezek révén a szociográfiai-igazolt törekvés megvalósulása új fogalom térhódításához, meghonosodásához vezetett: a tényirodaloméhoz. Jellemzője: „magukon viselik az átélte, megszenvedett életmozzanatok sorspecsétjét, a cselekvéssel vagy cselekvésképtelenséggel kitöltött idő értéktelített vagy értékfosztott nyomjeleit. [...] Művészi hitelét a megteremtett belső világ – senki máséhoz nem hasonlatos – eredeti látószöge, emberi mélysége szavatolja.” A példázat itt sem marad el: Beke György

riportjai, Bálint Tibor *Zokogó majom* című regénye, Szabó Gyula: *A sátán labdái* című történelmi esszéregénye szerves részeivé válnak az eseményekkel rokonítható hírek, mintegy hidat teremtve a valóság és az írói fantázia között.

A megismerés folyamatának következő fázisa: az otthonirodalom. Fogalmi meghatározását ne keressék az irodalmi lexikonokban. Nincs bennük. Mondhatjuk, sajátosan erdélyi képződmény – Molter Károly Tamási Áron ez írásunkban többször fölemlített művével kapcsolatban alkotja meg, ezzel mintegy az irodalmi szociográfia magasabb szintű művelésének ad nevet, rangot. Cseke Péter hozta vissza, bevezetve az irodalmi köztudatba. A megértését, értelmezését segítő példatár ismét visszaidézi bennünk a Balázs Ferenc – Böződi György – Tamási Áron trió említett műveit. Mi vezetett az otthonirodalom fogalmának és műfajának megszületéséhez? Mi volt a létrehívója? „...[A] megmaradt szülőföld értéktartományai, éltető hagyományai felfedezésének igénye.” Sőt ennél is több! „...[A] mindenkori jelen megismerésének és megváltoztatásának igénye, a jobbító szándék, a társadalomformáló akarat.” A művek születésének előzménye: Balázs Ferenc és Tamási Áron esetében a világlátó tapasztalat, Böződi Györgynél a történelmi ismeret. Fogantatásakor a leírt szó iránti felelősség mellett a kisebbségi helyzet „kihívásai” voltak döntő hatással, az a szándék, hogy „nekünk itthon kell betöltenünk a szellem törvényeit”, megtalálni a kisebbségi modus vivendi példázatát, választ adni arra a lényeges kérdésre, hogy hogyan, miként éljünk, hogy megmaradhasunk, miként elegyítsük a tudatos jövőépítést, alakítsuk életstratégiánkat a jogos önvédelem és önszerveződés érdekében. A szavak és tettek azonoságához társul a szókimondás bátorsága, a szülőföld vállalása, a költé-

szethez közelítő líraiság, vallomásosság, amely számottevő többlettel gazdagítja e műveket, kisugárzásuk erejét. A haza, a trianoni döntés miatt, elveszett, helyébe új minőségként, kohéziós erőként lép a szülőföld s még közelebb kötőelemként az ott-honirodalom szintagmája, amelyhez természetes módon társul a megtartó és éltető erőt sugárzó melegség. E művekben sikeresen válik egységes törekvéssé az egyéni és a közösségi értékhorizont, bennük és általuk „a létté formált élet”.

A kötet harmadik korpusza – *Az írói szociográfia erdélyi változatai a diktatúra idején* – közelmúltunkba, az idősebb nemzedék megélte/megtapasztalta időbe vezet vissza, az 1944 utáni időkbé. Oly időbe, melynek kezdetén már nem az írói akarat és szándék, már nem a társadalomjavító törekvés jegyében születtek irodalmi művek, hanem az ideológia kényszerzubbonyában, a szocialista/kommunista rendszer kreaált irodalmi irányzat: a szocialista realizmus, az új rend, az új ember pártos alakításának szolgálatára. Idézzünk fel néhány elrettentő példát: Asztalos István: *Szél fúvatlan nem indul* (1949), Kovács György: *Foggal és körömmel* (1949), Horváth István: *Török a parlagon* (1950), Nagy István: *A legmagasabb hőfokon* (1952) regények, Szabédi László: *Vezessen a párt!* című költeménye... Miért is kell emlékeztetnünk hajdani kötelező házi olvasmányainkra? Mert azok ismeretében tudjuk leginkább becsülni és megbecsülni azt a folyamatot, amely a későbbi években kialakult. Nem haszontalan emlékeztetnünk arra, hisz az említett szerzők indulása a háború előtti erdélyi gondolat gyökereiből táplálkozott; tanulságos emlékeztetnünk továbbá arra is, hogy alkotó korszakuk végén eljutottak a „megvilágosodás” ama fokára, ahol a valódi népszolgálat, a nemzeti sorskérdésekkel való azonosulás, a sors-

vállalás jegyében teljesítették ki életművüket, nem hallgatva el csalódásukat sem. A folyamat lassú volt, „ahogy lehet, amint s amit lehet, amiként lehet” törvénye szerint. A két világháború közti időszak erdélyi magyar irodalmi hagyományai, hatalmi kényszer miatt, megszakadtak. Írók váltak kiközösítettekké, művek kerültek a könyvtárak zárolt osztályaira. Ugyanígy a bennük megtestesült hagyományos értékek – igazságosság, népszolgálat, nemzeti tradíciók ápolása, sorskérdéseink fölvetése, reális kisebbségi jogvédelem... – sem kaphattak hangot. A társadalmi igény adott volt. Szabó Gyulát, a *Gondos atyafiság* íróját már az ötvenes évek közepe táján intette az édesapja: könyveinek olvasóitól nehogy azt hallja, hogy fia pénzért meghamisítja a történelmet.

Valós változást a hatvanas/hetvenes évek fordulója hozott. Az oldódás esztendeiben kibontakozott folyamat a Kriterion Könyvkiadóhoz, annak eléggé nem méltányolható vezetőjének, Domokos Gézának a tevékenységéhez köthető. Ezzel új szakasz vette kezdetét, ismét polgárjogot nyert a szociografikus irodalom. Három kiváló író – Horváth István, Sütő András és Beke György – „teremtette újjá a műfaj két világháború közötti alakváltozatait”. Nagy utat tettek meg – hangsúlyozzuk, ismételtén. „Mindhárman a negyvenes évek irodalomeszményei jegyében indultak, a dogmatikus irodalompolitika légkörében kényszerű kitérőket tettek, de az 1968-as politikai nyitás időszakában tudatosan keresték a művészi megújulás módozatait.”

A bizonyítás tudósi alapvetése ezúttal sem marad el. Cseke Péter a három alkotó portréja megrajzolásakor az általuk írott művekre fókuszál. Sütő András esetében az *Anyám könnyű álma* című naplójegyzetére, amely „egy önmagát túlélő korszak emblematikus alkotásaként kért

helyet a tudatunkban akkor, amikor az a korszak még örök érvényűnek tüntette fel magát”. Mi által? Idézzük édesanyja biztató sorait: „Egy napon így szólt anyám. – Írhatnál rólunk is valami könyvet. – Nocsak! – néztem a szavai után, majd tréfára fogván a dolgot, azt kérdeztem boltos módra: milyen könyv legyen az, vidám-e vagy szomorúságos? – Igaz legyen – mondta.” És ebben a kulcsszó: igaz legyen. Igaz legyen abban a korban, amikor e szónak más-más értelme, kicsengése, kívánalma volt: más a hatalom és más a nép körében. Ne fedjük azt sem, hogy mily sikerrel tett ennek eleget! Ez írói szándékhoz hasonló, noha más cselekvési térben, a Bálint Tibor regényében (*Zokogó majom*) megfigyelhető megközelítés: létezik, adott egy másik világ is, amely ugyancsak igaz mérce, követendő példa lehet. A regény záró sorraiban olvashatjuk a főhős szavait: „– Sokszor gondoltam rá, mama, hogy megírjam a családnak történetét... Csak hát közöttünk nincsen egyetlen hős se... Vinczéné sértődötten és meglepődve összehúzódott: – Hát az, hogy élünk..., hogy testünk-lelkünk egészséges maradt..., hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára – az nem hősiesség?...” A társadalmi jelenségek lakkozása idején ez rendkívüli jelentőségű üzenetet hordozott magában. Tiszta embernek maradni valóban hősiesség, követendő magatartást jelentett.

Sütő András művének három hazai kiadása megközelítette a százezer példányt, az azt méltató, értékelő írások száma több százra rúgott. Általa és benne megtestesültek mindazok az írói erények, amelyek három évtizeddel azelőtt már megfogalmazódtak az erdélyi otthonirodalomban etalonként számon tartott művekben: a megismerés kisebbségi keresztútjai; a tudományos mélyszint, tényszerűség; a szavak és tettek azonossága; líraiság, vallomásság. A

tanulmányban megidézett méltató sorok, elismerő vélemények az irodalmi kánon csillagmagasságába emelik. (Talán nem ártott volna említést tenni arról, hogy alig pár esztendő múltán, egy marosvásárhelyi tanácskozáson, egyesek, mily elszánt-sággal igyekeztek lerántani onnan.) A szerző megidézésére szánt kilenc oldal kevés volt ahhoz, hogy valóban értékének megfelelő helyre emelje. Az idő közelsége lehetett az, amely még nem érlelte ki igazán azt, amit ő – a szociografikus és otthonirodalom kiváló ismerője – mondhat el róla?

E fejezet olvasásakor más hiányérzetünk is támadt. A szociográfiai szemlélet, az otthonirodalom fogalmi köre is megengedte volna, hogy ne csupán a naplójegyzetekről essen említés. Ide sorolnánk az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* címmel megjelent kötetét is, amely az anyanyelv iránti hűségről, szellemi otthonunk legerősebb bástyájáról tesz tanúságot, önmagának teszi fel a kérdést: „Mit csináltál a rád bízott talentumokkal?” Beálltál-e a bölcsők felett virrasztók sorába, hogy gyermekek első gügyögéseit követve eljuss az anyanyelv elsajátíttatása szolgálóinak sorába? László unokáját gyöngéd szeretettel és lélekkel vezeti be Szavaink Nagyfejedelemségébe. Az otthonteremtő irodalom körét kiterjeszthetnénk a Sütő András alkotóműhelyében született nagy sikerű drámatetralógiára is. Hisz *A lócsiszar virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán*, az *Advent a Hargitán*, a *Szízai menyegző* szerzői üzenete a két háború közötti erdélyi magyar irodalom legnemesebb eszméihez vezet vissza: az igazságosság szolgálatához, a gondolatok kinyilvánításának szabadságához, a Nagy Romlás idején is megvallott hűséghez, a szülőföld szeretetéhez, a nemzeti/nemzetiségi önazonosságunk megőrzéséhez, oly erényekhez, erkölcsi/etikai törvényekhez, amelyek a szociografikus

ábrázolásmódtól elvezettek az otthonirodalom kritériumrendszeréhez.

A Cseke Péter elemzése alapjaként megidézett írói „triumvirátus” második tagja: Horváth István. Ő, aki maga is ráébredt arra, hogy a fentebb említett regényében mily téves úton járt, hogy a bölcsőhely, amely útra bocsátotta, mennyire más... Évek, évtizednyi idő kellett hozzá, hogy visszatérjen arra az útra, amelyen évtizedekkel előbb elindult, ráébredjen arra, hogy mily „fenséges adósság” terheli lelkét. Megírja a *Magyarózdi toronyalja* című munkáját, amely joggal nevezhető „életműve fókuszpontjára”-nak, hogy kimondhassa a kötetről kimondható legigazabb véleményét, definíciót: „Én vagyok ez a könyv. De nem csak én. Az a nép, amelyhez tartozom.” Otthonirodalom a javából! Az értékmentés, a hagyományok életre keltése és ápolása az önazonosság őrzésének legfőbb kritériumai közé tartozik. Cseke Péter a Horváth István által létrehozott életmű egyik legkiválóbb ismerője, 2000-ben monográfiát írt róla. De a rá szánt hat oldal kevés volt ahhoz, hogy az író és a faluhoz való szociográfiai kötődés és közeledés Horváth István-i evolúcióját szélesebb mederben érzékeltesse, mutassa be az olvasónak.

Az előző két esetben a mű volt a meghatározó közelítési eljárás, a mélységek feltárásának dokumentálódási folyamata, a választott témába beillesztés igyekezete. Nem így a Beke György pályáíve esetében, amelyen a személyesség élménye, az életút – a sajtó kínálta lehetőségek – közös ösvényei bensőségeesebb, érzékletesebb kép rajzolatát eredményezte. És egy még közelebbi szál: a kolozsvári közös esti séták, az *Emberarcok* című riportkötetben való együttes szereplés emléke mind-mind olyan szegletkő, amely a későbbiekben is gazdagította a megismerés folyamatát. Életük, sorsuk párhuzamos pályán haladt. A szociográfiai riport

kiteljesítése, otthonirodalommá nemesítésének igénye, az írásaikban megnyilvánuló szándék egy irányba torkollt: „Erdély nagy romlásának idején az életet továbbvivő erőket láthatóvá tenni”. Beke György a barangoló-kötetekben valósította meg „a kisebbségi sors búvárlását”. A barangolás általa lett az erdélyi szociográfia sajátos műfaja. Orbán Balázs pedig olyan iránytű, amely a magunk keresésére indította, életre szóló törekvéssé magasztosította. Az ő tollán lett – Pomogáts Béla szavaival – „a nemzeti felelősségvállalás és elkötelezettség írásban rögzített tanúságtétele is”. De nem csak tükrözője volt a romániai magyar nemzeti kisebbség életének, munkásságával a nemzeti tudatépítés fáradhatatlan munkása lett. „a nemzetföltés adta kezébe a tollat (akkor is), amikor a csángók világát járta: nehogy a szórványhelyzetben élő romániai magyarság is csángósorsra jusson”. Barangolásai, barangoló-köteteivel „a nemzet szellemi egységének újjáépítését” szolgálta. Hozta-vitte a híreket, fölmutatta a szép emberi példákat, elénk tárta a cselekvés rejtett forrásaival, múltbeli és jelen idejű erőtereit, melyek bátorítást adtak, cselekvésre sarkalltak, hagyományaik őrzésére biztattak, a megmaradás, az anyanyelvhez és kultúrához való hűség példázataivá váltak. Az anyaországban való újrakiadás felbecsülhetetlen szolgálatot tett az egészséges és valószínű Erdély-kép közvetítésében is.

Sajnos nem adatott meg nekik, hogy a romániai enyhülés rövidke másfél évtizedén túl folytathassák az ígéretes kezdetet. Horváth István 1977-ben autóbaleset áldozata lett; Beke György a diktatúra utolsó perceiben elhagyta Erdélyt; Sütő András életét majdnem kioltotta a Marosvásárhelyre betörő horda, azt követően nem az otthonirodalom művelését, hanem a politikai küzdelmet tekintette mindennapi feladatának.

A könyv, amely bennünk oly mély visszhangot kelt, továbbgondolásra késztet. Hisz a történelem kerek a nagy változások idején is forog, az erdélyi magyar irodalom 1990 után is élt/él. De miként, mily értékek, eszmék jegyében? Találunk-e benne olyan gócpontokat, amilyeneket Cseke Péter e könyvében élénk tár? Túl közeli az idő ahhoz, hogy ezt a maga valóságában feltárjuk? Pomogáts Béla erdélyi irodalomtörténete megtorpant 1989-nél. Kántor Lajos és Láng Gusztáv *Száz év kaland* című kötete sem nyújt szintézist, mozaikjaiban nem tudjuk kitapintani, rendszerben szemlélni a szociografikus irodalom létét, az ott-honirodalomét még kevésbé. Adott egy másik kérdés is: miként szemléljük, helyezük el azokat az alkotókat és műveiket, akik az idők során eltávoztak Erdélyből, s az anyaországban vagy nyugaton telepedtek le? Mondhatnánk: nem új jelenség. A harmincas években Áprily Lajos is eltávozott, Makkai Sándor is; a második világháború után Tamási Áron, Nyíró József, Wass Albert is... De senkinek sem jut eszébe őket másképp, mint erdélyi magyar írókat emlegetni. Műveikben mindvégig az elhagyott szülőföld köszön vissza. Miként ítéljük meg azonban a Páskándi Géza, Csiki László, Kocsis István, Szócs Géza, Pusztai János, Mandics György, Bartis Ferenc, Dragomán György és annyi más áttelepült író erdélyi kötődését? Születésük, származásuk okán-jogán? Avagy a műveikben reinkarnálódott ihletforrások tematikai, netán irodalomföldrajzi szempontjai szerint? Hisz írásművészetük jellemzői sorában, melyekben közvetlenül vagy áttételesen felfedezhe-

tők az Erdélyhez köthető/kötődő ott-honirodalom jegyei. A *Székelyföld* folyóirat 2020. februári számában olvashatunk az erdélyi magyar emigrációs sajtóról, oly definíciókról, mint „külerdélyi sajtó”, „Erdély határon túli magyar sajtója”, „erdélyi menekültek sajtója”. Ennek analógiájára beszélhetünk külerdélyi irodalomról, Erdély határon túli magyar irodalomról, erdélyi menekültek irodalmáról? Mondhatnák: az ilyen megközelítés kirekesztő lenne. A schengeni határ remélhető megvalósulása okafogyottá teszi az elkülönítés definícióját, a magyar irodalom egyetemességének hirdetése már megvalósította Illyés Gyula álmát: „haza a magasban”, már nem ötagú sípról beszélhetünk, hanem zenekarról, melyben egy-egy hangszer a sajátosság méltóságának hangjával teljesíti ki, gazdagítja a zeneművet, a repertóriumot – erdélyi, felvidéki, vajdasági, netán nyugati magyar élet sajátosságaival.

Cseke Péter alkotóműhelyéből számos olyan kötet került ki, amelyek mindenike valamely értéktartomány visszahódítását segítette elő, építette be a mai nemzedék tudatába, szolgált alapot, modellként, a mai és jövőbeni kisebbségi életstratégia kidolgozásához. E kötetben is, appendixként közli két tanítványa – Antal Ildikó és Bálint Eszter – kutatásaira épülő tanulmányát a csíksomlyói székely népfőiskola történetéről, mintegy kiteljesítve, gazdagítva mindazt, amit 2013-ban Burus Jánossal együtt már közreadtak. Az eljövendő kutatóknak siet a segítségére azzal, hogy függelékként közreadja a szociográfiai művek jegyzékét, 1932-től napjainkig.

Máriás József